

LEJLA GAZIĆ
(Sarajevo)

OSVRT NA IZABRANA DJELA MEHMEDA HANDŽIĆA

(IZABRANA DJELA MEHMEDA HANDŽIĆA, Knj. I-VI, 795 + 373 + 391 + 411 + 604 + 464 str., Urednik i priređivač knj. I-III Esad Duraković, knj. IV-VI Enes Karić, Ogledalo, Sarajevo 1999.)

Prve knjige u Biblioteci "Baština" Izdavačke kuće "Ogledalo" iz Sarajeva posvećene su ličnosti i djelima Mehmeda Handžića (1906.–1944.), jednog od najistaknutijih bošnjačkih (ranije muslimanskih) stvaralaca iz prve polovine 20. stoljeća. Dijapazon tema koje je on obrađivao u svojim radovima bio je veoma raznovrstan, broj bibliografskih jedinica koje je ostavio penje se do 345 objavljenih i još 15 neobjavljenih (vidjeti: *Bibliografija radova Mehmeda Handžića*, knj. VI, str. 435-462). Godine rođenja i smrti ukazuju na Handžićev kratak životni vijek - samo 38 godina, a od prvog teksta u *Novom beharu* 1928. godine do njegove smrti prošlo je jedva šesnaest godina.

Ovdje ćemo navesti samo neke karakteristične crte iz biografije M. Handžića koje su igrale važnu ulogu u njegovom pisanom stvaralaštvu. Nakon završene ruždije i Šerijatske gimnazije u rodnom Sarajevu, Handžić je 1926. godine otišao na studij u Kairo gdje je 1930. godine diplomirao na univerzitetu al-Azhar, a zatim se vratio u Sarajevo. Od 1932.–1937. godine radio je u Gazi Husrev-begovoj medresi, zatim prelazi u Gazi Husrev-begovu biblioteku, a od školske 1939/40. predaje tefsir i osnove šerijatskog prava na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi. Pored toga, angažovan je u radu Muslimanskog dobrotvornog društva "Merhamet", član je rukovodstva Udruženja ilmije *El-Hidaje* i veoma aktivan kao saradnik i jedno vrijeme urednik istoimenog časopisa tog udruženja.

Handžićev stvaralački opus direktno je vezan za svaku od ovih aktivnosti i u svakoj od njih ostavio je dosta pisanog materijala. Zbog toga je bilo potrebno ne samo sakupiti nego i napraviti izbor i klasifikaciju njegovih raznovrsnih radova i tako ih klasificirane predstaviti javnosti. Taj vrlo

zahtjevan zadatak preuzeo je na sebe Esad Duraković za prve tri knjige u kojima je prikupljena građa razvrstana na tri veće cjeline, a od kojih svaka predstavlja jednu knjigu: *Teme iz književne historije* (knj. I), *Teme iz opće i kulturne historije* (knj. II), te *Islamske teme* (knj. III). Druge tri knjige, koje je uredio i priredio Enes Karić, razvrstane su na slijedeće cjeline: *Tefsirske i hadiske rasprave* (knj. IV), *Studije iz šerijatskog prava i vazovi* (knj. V) i *Eseji, rasprave, članci* (knj. VI).

Knjiga I *Izabranih djela* Mehmeda Handžića pod zajedničkim nazivom *Teme iz književne historije* sadrži uvodni tekst koga je urednik i priređivač Esad Duraković naslovio sa *Prosvjetiteljski zanos Handžićev* (str. 5-31). U tom tekstu predstavljena je ličnost Mehmeda Handžića za koga Duraković veli da "pripada naročitoj i ne baš brojnoj vrsti stvaralaca i poslanika kulture uopće čiji opus je optimalno angažiran na rasvjetljavanju autoru savremenih problema iz širokog kruga kulture". Naročita pažnja poklonjena je Handžićevoj naglašenoj angažiranosti u oblasti prosvjetiteljstva kao osnovnog cilja i karaktera njegove aktivnosti, a posebno je apostrofirana "najzanimljivija dramatična činjenica o nesrazmjeri kratkoga vijeka i vrlo dugog bibliografskog niza".

Na kraju ovog uvodnog dijela priređivač je dao objašnjenja o tome koju je organizaciju raspoložive građe primijenio za predviđene tri knjige, te kako je raspoređena prva cjelina, *Teme iz književne historije*. U njoj je zastupljen hronološki princip objavljenih knjiga, zatim teme opće naravi, potom radovi o pojedinih autorima, opet po hronologiji objavljivanja. Na kraju prve knjige predstavljeni su neki značajniji prikazi iz Handžićevog opusa, te njegova pjesma posvećena Gazi Husrev-begu.

U prvoj knjizi posebno su značajna dva djela koja je Handžić objavio kao zasebne knjige. To je, prije svega, djelo *Blistavi dragulj - Životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne* (str. 33-307) koje je Mehmed Handžić napisao kao 24-godišnji student kairskog al-Azhara i objavio 1930. godine. Djelo je pisano na arapskom jeziku i u originalu nosi naslov *al-Ġawhar al-asnā fi tarāġim 'ulamā' wa šu'arā' Būsna*. Sistem obrade u vidu leksikona diktirao je istočnjački pristup predavljanju autora, tako da je u samom pregledu izostala stroga naučna kritičnost, ali je posebna zasluga ovog djela u tome što je ono prvo u kojem su na arapskom jeziku predstavljeni autori Bošnjaci i njihovo stvaralaštvo na orijentalnim jezicima. Time su ovi autori i njihov rad postali dostupni istraživačima širom arapskog svijeta. Prijevod i potrebne napomene uz djelo za ovu priliku pripremio je Mehmed Kico, koristeći se svim podacima koje je našao u autorovim zabilješkama dodatim na samom njegovom primjerku djela i nastojeći da sve te bilješke, pojašnjenja i naknadna saznanja na najbolji način prenese u svoj prijevod. U ovom prijevodu korišteni su i prijevodi, odnosno, gdje god je to bilo dostupno, prepjevi drugih autora koji su prevodili Handžićeve stihove sa turskog i perzijskog jezika, dok je prevodilac

većinom sam prevodio stihove sa arapskog. Sve ove napomene, kao i druge intervencije vezane za tekst, kao što je preračunavanje hidžretskih u gregorijanske godine naprimjer, prevodilac je detaljno predstavio na kraju svog prijevoda. Treba istaći da je ovo prvi i cjeloviti prijevod ovog Handžićevog djela na bosanski jezik. Svi istraživači do sada koristili su arapski original, tako da je ovo djelo bilo nedostupno onima koji ne poznaju arapski jezik. Već sam taj podatak zaslužuje da se ovo djelo apostrofira. O njegovom sadržaju ne treba posebno govoriti jer je ono, zbog jezika na kojem je pisano, ranije bilo ograničeno na uži krug korisnika, a sada je postalo dostupno svim čitaocima na ovim prostorima.

Međutim, ovdje je potrebno navesti da u ovom prijevodu ima nekih grešaka koje se moraju ispraviti zbog svih onih koji će koristiti ovaj prijevod kao literaturu u svom radu, dakle zbog onih koji ne poznaju arapski jezik na kome je izvorno djelo napisano. Nema sumnje da je poduhvat koji je prevodilac poduzeo kada se odlučio na prijevod ovog Handžićevog djela sa arapskog na bosanski vrijedan svake hvale i veoma koristan. Upravo zbog toga one kritike koje mu se mogu uputiti zbog slabijeg poznavanja izvorne literature ili turskih i perzijskih gramatičkih konstrukcija, kojima obiluju ranije pisana djela naših autora i na arapskom jeziku, isključivo su u funkciji ispravljanja mjestimičnih pogrešaka koje bi mogle dovesti do pogrešnih navoda kod citiranja ovog djela u prijevodu. Napominjemo da ćemo se u ovom prikazu ograničiti samo na takve pogreške, dok ćemo zanemariti neke sitnije koje neće bitno uticati na razumijevanje prevedenog teksta - mjestimična pogrešna transkripcija arapskih, turskih i perzijskih riječi i sintagmi, pojedina imena i naslovi i sl. (od kojih su neke mogle nastati i u toku samog štampanja).

Kada je riječ o prevođenju naslova pojedinih djela, spomenućemo samo neke od njih koji su se u prijevodu potpuno udaljili od izvornog značenja pa mogu izazvati nedoumice kod korisnika:

Kao autor djela *'Ağā'ib al-āṭār...* navodi se al-Ġibrūtī (str. 35, br. 7), a njegovo ime je 'Abdurrahmān b. al-Ḥasan al-Ġabartī (tako je i Handžićevom originalu), dok je autor djela *Aḥbār ad-duwal...* Abū al-'Abbās Aḥmad b. Yūsuf b. Aḥmad ad-Dimašqī al-Qaramānī (iz Karamana), a ne al-Qarmānī (str. 35, br. 8). Sitnije greške u imenima autora i naslovima te prijevodima djela ovdje nećemo navoditi.

Riječ *ḡayl* (arapski), odnosno *zeyl* (turski) u naslovima pojedinih djela znači "dodatak", "dopuna" i sl., a nikako "buket" (npr. str. 36, br. 16, str. 37 i kasnije na više mjesta kada se koristi kao skraćeni naslov djela) i vrlo često se spominje u naslovima djela koja predstavljaju dopune nekim drugim, sličnim djelima iz iste oblasti. Vidjeti npr: Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Supplementband III, Leiden 1942., 847).

Naslov djela *al-Malal wa al-naḥl* (*Sekte i izmišljotine*, str. 55) treba da glasi *al-Milal wa an-niḥal* (*Religije i sekte*). O tome vidjeti više u: *Encyclopaedia of Islam*, VII, Leiden 1993., 54-55).

Na str. 99 je predstavljen Ahmed "Kusri", sarajevski muftija (treba Kesri, u bosanskom izgovoru Česrija), čiji se sin, također sarajevski muftija, kasnije spominje, opet pogrešno, kao "Ali Šakir Kursi-zade" (str. 247) umjesto Kesri-zade, tj. Česrija (S. Kemura, *Sarajevske muftije*, Sarajevo 1916., 20-21. Prema M. Mujezinoviću, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo 1998., 110, ime mu je Mehmed Šakir, kako je uklesano na nišanu, a ne Ali Šakir).

U tekstu o Ahmedu Idrizu (str. 99), prevodilac pravi dvije greške. U prvoj pogrešno čita ime koje je u originalu pisano slovima *q-w-l-q-s-z* kao *Kavlaksaz*, umjesto *Kulaksız*, što je na turskom složenica od *kulak* = *uho* i sufiksa *siz / sız* = *bez*, a zatim u bilješci kaže: "*Kavlaksaz* je turska riječ koja znači *onaj koji ništa ne udovoljava*", čitajući *alif-d-n* kao *idn* = *dozvola*, *odobrenje*, umjesto *udun* = *uho*. Pravilan prijevod ove bilješke glasi: "*Kulaksız* je turska riječ koja znači *onaj koji nema ušiju*" (odnosno *onaj koji ima odsječene uši*, a najčešće se upotrebljava za opis životinje). Vidjeti: Š. Sāmī, *Qāmūs-i turkī*, Bayrūt 1989., 1109.

Prilikom navođenja djela čiji je autor Sabit Alaudin Bošnjak stoji da je njegova zbirka *Edhem-nama* (*Knjiga o Edhemu*, str. 114), te na istoj strani citat da on nije "dovršio *Edhemhemu*...". Djelo je na oba mjesta pogrešno citirano, a na prvom i prevedeno. Riječ je o Sabitovom ljubavnom spjevu *Edhem ü Huma* (*Edhem i Huma*), o čijem sadržaju više podataka daje F. Nametak u: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo 1989., 161.

Kod prijevoda Handžićeve obrade Hasana Kafije Pruščaka, među njegovim djelima navodi se i *al-Munirah* (*Munira*, str. 133). Nije riječ o imenu Munira, kako je ovdje prevedeno, nego je to djelo o metafizici, u prijevodu *Svijetla* (knjiga), koje obrađuje neka dogmatičko-teološka pitanja, a koje spominje i Safvet-beg Bašagić u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, (ovdje korišteno izdanje) Sarajevo 1986., 86.

Još jedno Pruščakovo djelo, *Muḥtaṣar al-Kāfi fi al-mantiq*, ovdje je prevedeno kao *Dovoljan repetitorij iz logike* (str. 128, str. 134 itd). Iako isti prijevod nalazimo i u djelu H. Šabanovića: *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* (Sarajevo 1973., 186), on na istoj stranici citira Handžićev *Književni rad*... i navodi da je djelo nazvano po imenu autora. U kasnijim istraživanjima Amira Ljubovića o Hasanu Kafiji Pruščaku i njegovom stvaralaštvu, posebno u oblasti logike, ovo djelo se uvijek prevodi kao *Kafijin kompendijum iz logike*. O tome vidjeti više u: A. Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Sarajevo 1996., 34 i dalje, kao i na više mjesta u: Hasan Kafija Pruščak, *Izabrani spisi*. Uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak, Sarajevo 1983.

Kad se već govori o Pruščaku, potrebno je reći i da je ime njegovog oca ovdje navedeno kao Tur-han (str. 124 i 125), što bi, ovako pisano, značilo da mu je ime *Tur*, a titula *han*, međutim, ime njegovog oca je *Turhan* (u originalu *Türhān*). Bez obzira na to da li ime ovako piše prevodilac ili možda lektor, treba ukazati na pogrešno navedeno ime.

Sličnu grešku nalazimo i kod naziva jednog od djela Husejna Lamekanija. Bez obzira na to kako je ova greška nastala, potrebno je naslov *Vahte-nama* (str. 162) ispraviti na *Vahdet-nama*, što je poznati naslov ovog djela, a tako stoji i u originalu.

Za Husejna Bošnjaka, koji je predstavljen na osnovu Handžićevih dopuna u njegovom štampanom primjerku i u koje nismo imali uvida, u prijevodu stoji: "Izučio je nauke u Ondrun-humajunu..." (str. 162). *Enderūn-i hümāyūn* je u ranije vrijeme bio naziv za žensko odjeljenje sultanskog dvora, a kasnije je to dio dvora sa školom u kojoj su se mladići obučavali u književnosti i drugim naukama. Vidjeti: Š. Sāmī, *Qāmūs-i turkī*, Bayrūt 1989., 175. Godina njegove smrti je (prema ovdje citiranom *Sicill-i Osmanī* II, 185) 1003. (1594.-95.), a ne 1030. (1620.), što kod hidžretske godine može biti i štamparska pogreška, ali je ona prouzrokovala i grešku kod preračunate godine smrti po gregorijanskom kalendaru.

Još nekoliko puta je napravljena greška kod navođenja godina, npr. godine smrti Mehmeda Mejlije (str. 171), gdje u prijevodu stoji "1165. (1751./52.) godine", iako je u originalu navedena godina 1195. (1781.), kod Derviš Abdullaha, sina Ahmedova, Bošnjaka (str. 173) za koga se kaže da je umro "1125. (1713.) godine", a u originalu je 1115. (1703.), zatim za Abdulbaki Bošnjaka (str. 211) za koga se kao jedna od godina smrti navodi "1063. (1652./53.), a u originalu je 1093. (1682.). Za Abdulvehaba Bošnjaka (str. 228) navedeno je da je "u Egipt stigao 1199. (1784./85.)", a u originalu je 1169. (1755./56.) ili za drugog autora Bošnjaka sa istim imenom da su mu rukopisni primjerci djela "datirani 1164. (1750./51.) godine" a u originalu stoji 1194. (1780.). Također za pjesnika Kedaija (Šabanović kaže da treba Gedaji, vid. *Književnost...*, str. 364-365.) prevodilac navodi kao godinu smrti "1064. (1653.)" (str. 243), a treba 1094. (1683.), dok za Mehmed Teufika Azapagića kaže da je imenovan muftijom u Sarajevu "1321. (1903.)" (str. 274), a treba 1311. (1893.).

Na str. 173 navodi se: *Rustem-paša Rifat sin Ali-paše Rizvanbegovića Hercegovića...*, prema originalu treba: *Rustem-beg, sin Ali-paše Rizvanbegovića, Hercegovac...* I u ovdje citiranom *Sicill-i Osmanī* II, 405, također stoji *Rustem-beg*.

Na str. 174 navodi se *Rizvan (mula) Ungrosi ...* za koga se, između ostalog, kaže: "Pridjevak Ungrosi se odnosi na Ungros u Mađarskoj"... te da je "radio kao stažist kod Avdi-efendije"... Moramo skrenuti pažnju da je *Engerus* (Š. Sāmī, *Qāmūs-i turkī*, Bayrūt 1989., 181) ili *Engurus* (*A Turkish and English Lexicon* by Sir James W. Redhouse, Beirut 1996., 228) stari osmanski

naziv za *Mađar*, tako da to nije "Ungros u Mađarskoj" nego je to "Engurus, a to je Mađarska", a da arapski pisano ime '-w-đ može biti samo 'Iwad (odnosno u turskom izgovoru *Ivaz*), a nikako *Avdi*.

Govoreći o Sudiji, prevodilac dva puta navodi djelo *Hulāša* (str. 183) umjesto *Kašf al-zunūn*, kako stoji u originalu. Treba dodati da se ova greška nalazi i ranije (na str. 165), kada se navodi i ime autora djela *Kašf al-zunūn*, Katib Čelebija, a opet je naslov *Hulāša* (autor tog djela je al-Muhibbī).

Djelo Sejfullaha Prohe, navedeno na str. 187 pod br. 6, nosi naslov *al-Fawā'id an-nafisa fi tartīb al-ḥuḡaḡ wa al-aqisa...*, a ne *Al-fawā'id an-nafsiyya...* Ispravan naslov je naveden i u originalu.

Pod brojem 8 na istoj strani navedeno je djelo *Šarḥ dībāḡa 'Alīqušḡi šarḥ al-waḍ'iyya* sa prijevodom naslova: *Brokatni tumač Alīkušdžijinoga komentara savremene situacije*. Ovdje je riječ o komentaru Uvoda (*dībāḡa*) na 'Alī Qušḡi-jev komentar djela *Risāla fi al-waḍ'* ili *ar-Risāla al-waḍ'iyya – Traktat o pojmovima* čiji je autor Qāḍī 'Aḡududdīn 'Abdurrahmān b. Aḡmad al-Īḡī (Vidjeti: Gazi Husrev-begova biblioteka, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. V, str. 79, br. 3315/9 i str. 114, br. 3349/4). I pod brojem 9 radi se o istom osnovnom djelu.

Ovdje ćemo još samo ukazati na br. 31 (str. 188) za koji je naveden naslov *Tarḡama drikṭā*. Riječ je o prijevodu (*tarḡama*) djela *Durr-i yektā – priručnika o islamskom vjerovanju i osnovnim islamskim vjerskim dužnostima* (Vidjeti: Gazi Husrev-begova biblioteka, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, sv. II, str. 687, br. 1616).

U prijevodu obrade Safvet-bega Bašagića pogrešno je prevedeno da je on "sin Ibrahimov, unuk Edhemov" (str. 206), a treba da stoji da je on "sin Ibrahim Edhema", jer je *Edhem* pjesničko ime Ibrahim-bega Bašagića, Safvet-begovog oca, a ne ime njegovog djeda.

Pjesnik Arif Hikmet Rizvanbegović (str. 207) poznat je u turskoj literaturi pod imenom Hersekli Arif Hikmet (tj. Hercegovac, a ne Herceglija), a ukopan je u Istanbulu na mezarju Kum Kapı (lokalitet Kavm Kabi ne postoji).

Kod obrade Mula Abdulkerima (str. 212) u prijevodu teksta stoji: "U osvrtu na Ijasa-mulu nagovijestili smo...", pri čemu je ovdje pogrešno navedeno ime Mula Ajasa koji je u ovoj knjizi obrađen ranije (str. 107). Prijevod jednog pasusa pri samom kraju obrade ovog autora daje potpuno pogrešne podatke o djelima i ovog i nekih drugih autora. Taj pasus glasi:

"Al-Maḡḍī u *Ḥadīqa al-Šaqākāiqu*, kritički se osvrćući na Taškuprijin *Šaqāiq...*, napominje i da je Abdulkereim napisao jednu superglosu uz Sejidove *Glose* na Katib Čelebijin *Kašf al-zunūn*." (str. 213)

Ovaj pasus treba da glasi:

"Al-Maḡḍī u prijevodu *Aš-Šaqā'iq*-a (riječ je o djelu *Ḥadā'iq aš-šaqā'iq*, njegovom prijevodu na turski djela *Aš-Šaqā'iq an-nu'māniyya* čiji je autor Taškoprū (Tašköprü-zade), a ne o kritičkom osvrtu na to djelo) navodi da je Abdulkereim napisao djelo *Hāšiya 'alā hāšiya al-Maṭāli'* (tj. Superglosu na

glosu koju je na djelo iz logike *Maṭāli' al-anwār*, autora Maḥmūd b. Abī Bakr al-Urmawī-ja napisao as-Sayyid aš-Šarīf 'Alī b. Muḥammad al-Ġurġānī; vidjeti u: Katib Čelebi, *Kašf al-zunūn* II, 1715-1716) i djelo *Ḥāšiya 'alā ḥāšiya as-Sayyid 'alā al-Kaššāf* (tj. Superglosu na glosu koju je napisao Sejjid = as-Sayyid aš-Šarīf 'Alī b. Muḥammad al-Ġurġānī na čuveni Zamahšerijev komentar Kur'ana pod naslovom *Al-Kaššāf*; vidjeti u: Katib Čelebi, *Kašf al-zunūn* II, 1479)".

Na str. 226 ispušten je dio teksta, pa su podaci o jednom autoru pripisani drugom. Kod obrade autora pod br. 116, na samom kraju stoji: "... a iza toga je postao kadija u Dijar Bekru.

Umro je 1080. (1669.) godine."

Ovaj dio teksta odnosi se na slijedećeg autora koji je ovdje ispušten, a pravilan tekst ovog dijela treba da glasi: "... a iza toga je postao kadija u Ankari.

Umro je 1079. (1668.) godine.

Bio je poznat po tome što je mnogo klanjao i postio, a bio je željan znanja.

117.

Abdulah-efendi Bošnjak. Poznat je kao Tezkeredži. Porijeklom je iz Sarajeva. Predavao je na mnogim medresama, (ovdje sada dolazi dio koji je pripisan prethodnom autoru) a iza toga je postao kadija u Dijar Bekru.

Umro je 1080. (1669.) godine.

118."

(ovdje se završava ispušteni dio teksta)

Za Semiz Ali-pašu (str. 244) prevodilac kaže da je bio "veliki poglavar (sadrul-islam)". U originalu stoji da je obavljao dužnost *aš-šadr al-a'zam*, što znači da je bio "veliki vezir (sadri azem)".

Kada govori o Ali Zeki Kimjageru (str. 247), prevodilac spominje i "podršku šejhul-islama Ali-efendije Čatalhalije", a to je šejhul-islam Ali-efendi iz Čataldže (u originalu stoji Čātālġālī).

Funkcija *qāḍī- al-quḍāt* znači "vrhovni kadija, šejhul-islam", a ne "natkadija" (str. 252 ili 256).

Fazlulah Bošnjak je bio muftija čije su *decizije* (pravna rješenja, odluke, fetve) dobro prihvatane, a ne "dijeceze" (biskupije, eparhije i sl.) kako je ovdje vjerovatno greškom navedeno, ali potpuno mijenja značenje teksta (str. 251).

Ovdje bi možda trebalo napomenuti da se perzijsko slovo "g" koje se piše kao "kef", u bosanski prenosi kao "đ" (ili kao "gj"), npr. *Nidzaristan* (ili *Nigjaristan*), a nikako *Nidzaristan* (str. 253), a da se arapski "ġī" (ġīm) uvijek prenosi u bosanski kao "dž", npr. *Medžazi*, a ne *Medazi* (str. 256).

Kod prijevoda obrade Muhameda Nerkesije iz Sarajeva potkrale su se neke greške koje se moraju ispraviti. U prijevodu stoji da Šemsudin Sami tvrdi da je ukopan "u blizini oca Ejuba Ensarije" (str. 261), a da Muallim Nadži

također kaže da je "ukopan u blizini Ejubovog oca". U oba slučaja riječ je o Ebu Ejub el-Ensariji (Hālid ibn Zayd, poznat kao Abū Ayyūb al-Anṣārī), jednom od ashaba, koji je ukopan pod zidinama Konstantinopola (vidjeti: Š. Sāmī: Qāmūs al-a'lām I, 687; *Encyclopaedia of Islam*, I, Leiden 1986., 108-109), a ne o ocu Ejuba Ensarije, odnosno Ejubovom ocu, kako je to ovdje prevedeno.

Također je pogrešno pročitano naslov jednog od Nerkesijinih djela-*Gazawāt Muslima ibn 'Abd al-Malik* (Vojni pohodi Muslimeta sina Abdulmelikova, str. 262), a riječ je o Meslemi (Maslama), sinu halife Abdulmelika i jednom od najpoznatijih omejadskih komandanata (*Encyclopaedia of Islam*, VI, Leiden 1991., 740).

Mehmed Tahir Bošnjak nije ostavio dosta "tragova" (str. 264) nego "djela", jer riječ *aṭar*, pl. *āṭār*, pored osnovnog značenja "trag", znači "književno djelo, umjetničko djelo" i u tom značenju se pojavljuje u svim pregledima književnosti. Većina naslova ovih djela je pogrešno pročitana, a krupne greške su:

Amjemek kutubhanesi – treba *Amcamın kütübhanesi* (tur. *amca* = amidža).

Bik bir hijal – treba *Bin bir hijal* (tur. *bin* = hiljada).

Mešhur kavmen nedarler – treba *Mešhur komandanlar* (tur. *komandan* = komandant).

Bilevneh – treba *Plevna* (grad u Bugarskoj, poznat iz rusko-turskog rata 1877. po višemjesečnoj odbrani pod komandom Osman-paše).

Almanjeh ... (u dva naslova) – treba *Almanca ...* (tur. *almanca* = njemački jezik).

Mahtarah dabant askeri – treba *Muhtire-i zabitan-i askeri* (tur. *muhtire* = podsjetnik, *zabit*, pl. *zabitan* = oficir).

Na kraju stoji da je "s Agasijem Rifatom napisao...". Umjesto "Agasi", što je ovdje prevedeno kao ime, treba da stoji "s ađutantom Rif'at-efendijom..." (tur. *kul agası* = ađutant).

Muhamed sin Jusufa (str. 266) nije bio bibliotekar "kod Osman-efendije Šehdije" nego "u Osman Šehdijinoj biblioteci" i nije se "povukao" s položaja muftije nego je "smijenjen" (ar. *azala* = smijeniti s položaja).

Na istoj stranici se spominje Mehmed-efendi sin Abdülkerim-efendije koji je poznat kao "Švrako" (a ne "Švrako") i nije umro "u dubokoj starosti" nego "od kuge" (ar. *maṭ'ūn* = pogođen kugom), kao i nešto kasnije obrađeni Mahmud Bošnjak (str. 284). Također je od kuge (ar. *ṭā'ūn* = kuga) a ne "u dubokoj starosti" (str. 268) umro i Azizi.

Pri prijevodu obrade Mehmeda Šabanovića Muhtešima sina Hurremovog, a ne Hazmovog, kako je pogrešno pročitano (str. 268), ispušten je dio teksta nakon rečenice: "Obavljao je i dužnost kadije u raznim krajevima". Treba dodati:

“Umro je 1104. (1692./93.) godine kao anadolski kazasker (*sadr-i Anadolu*).”

Ovaj autor preveo je na turski djelo *at-Tuḥfa al-Maḥmūdiyya* koje je na perzijskom napisao Šayḥ ... al-Biṣṭāmī (a ne al-Bustānī)... umro 871. (1466.) godine. Ovdje je ispušten dio teksta: “Djelo sadrži savjete vladarima i vezirima napisane u deset poglavlja. Musannifek ga je posvetio veziru Mahmud-paši (Anđeloviću)...”

Autor Muhamed Šemsudin poznat je kao Ibn Kulaksız, a ne kao “Kavlaksaz” (str. 275), o čemu je već bilo riječi ranije, a što se ponavlja i kod obrade slijedećeg autora iz iste porodice (str. 276). Treba usput napomenuti da je na kraju obrade ovog autora navedeno da je rođen 1021. (1612.), što je pogreška koja postoji i u originalu, jer se u istoj obradi ranije ova godina navodi kao godina smrti.

Govoreći o Mahmud-paši Adniji (str. 278) u prijevodu se kaže da je pisao paralele na “gazele hafiza Širazije”. Ako je ovo možda i pogrešna lektorska intervencija, ne smije se zanemariti, jer je ovdje riječ o imenu čuvenog pjesnika Hafiza. Također je u bilješci prevedeno da je “... Mahmud iz Aladža-hisara u okolici Kruševca, u Srbiji.” Aladža-hisar nije u okolini Kruševca, nego je to drugi naziv za Kruševac, kako stoji i u originalu: “... iz Aladža-hisara, grada u Srbiji, koji se zove Kruševac”. Naziv “Manastir”, također u bilješci, je drugi naziv za Bitolj. U tekstu se navodi (str. 280) pogrešan naziv rasprave “pod naslovom *Risāla al-qubla* (Rasprava o poljupcu)”, a treba “*Risāla al-qibla* (Rasprava o kibli)”, kako je Handžić spominje i u *Književnom radu*... (str. 52,1). Inače, Handžić djelo pogrešno pripisuje ovom Mahmud-paši Adniji. I prema *Kašf al-zunūnu* na koji se poziva (I, 881) i prema drugim izvorima (npr. *Sicill-i Osmanī* IV, 310), on nije autor ove rasprave, nego je to drugi Mahmud-efendi.

Za djela Mahmuda Bejazića Damada, prevodilac kaže:

“Iz nauke su iza njega ostale glose iz oblasti stilistike. Jedno je glosa na Džamijin komentar Ibni Hadžibovoga djela *al-Kāfiya*, u kojoj je stigao do arapskih akuzativa, a drugo glosa na Komentar Endelusijinoga djela *al-'Arūd*” (str. 282).

Pravilan prijevod ovog pasusa (ne mijenjajući stil prevodioca) glasi:

“Iz nauke su iza njega ostala djela: *al-Baḍī'iyā* iz oblasti stilistike, Glosa na Džamijin komentar Ibni Hadžibovoga djela *al-Kāfiya*, u kojoj je stigao do arapskih akuzativa i Komentar Endelusijinoga djela *al-'Arūd*.”

Dakle, jedno je autorsko djelo, drugo je komentar, a samo treće djelo je glosa.

U obradi Mahmuda Bedrudina kaže se, između ostalog (str. 282): “Na njega se osvrnuo i Bali-zade u *Silk al-duraru*”, a treba “u *al-'Iqd al-manzūmu*” (tako je i u originalu, a Bali-zade i nije autor djela *Silk al-durar*), te da je “s 20 godina počeo predavati u brojnim medresama” (str. 283), a treba “u medresi u Haskoju”.

Mustafa Prušćak nije umro "1199. (1784./85.) godine" kako stoji u prijevodu (str. 290), nego, kako je i u originalu, "1169. (1755./56.)". Prevodilac je ispustio dio teksta, tako da je sadržaj djela *Tabšīr al-ġuzāt* (koje se u prijevodu nikako ne spominje) pripisan pogrešno djelu *Risāla al-dākir fi ziyāra ahl al-maqābir*. Sve što je navedeno poslije ovog naslova i njegovog prijevoda odnosi se na djelo *Tabšīr al-ġuzāt*.

Neki podaci za Mustafu Beograđanina i Mustafu Serhatliju su u prijevodu ispušteni ili izmiješani. Obrade pod br. 195. i 196. (str. 292) umjesto navedenog teksta treba da glase:

“195.

Mustafa (mula) Beograđanin. Rođen je u Beogradu. Slijedio je put nauke, nakon čega je predavao u brojnim medresama. Umro je 1013. (1604.) godine.

Spominje ga Ibn Naw‘ī u *Dayl al-šaqāiq*.

196.

Mustafa Serhatlija. Nauku je izučavao pred ulemom u Istanbulu. Predavao je u brojnim medresama, a zatim je postao kadija u Beogradu 1073. (1662./63.) godine.

Umro je 1086. (1675.) godine.”

Za autora Mustafu Ledunnija u prijevodu se kaže da je na Krimu “dolazio u dodir sa Karaj-hanom” (str. 292). Općepoznato je da je Giraj (a ne Karaj) naziv vladajuće dinastije na Krimu od 15.-18. stoljeća.

Mustafa Bošnjak Tavitl nije predavao u medresi u Uzniku (str. 294) nego u Izniku, gradu u okolini Burse, a hronostih o smrti drugog Mustafe (šejh) Bošnjaka 1127. (1715.) godine (također str. 294) napisao je osmanski pjesnik Kami (u originalu Kāmī) iz Jedrena koji je umro 1136. (1723./24.), a ne naš pjesnik Kaimija, kome je u prijevodu hronostih pogrešno pripisan, a koji je umro ranije, 1103. (1691./92. godine).

U prijevodu obrade Mustafe Karabega Mostarca dva posljednja pasusa glase (str. 295):

“Između njegovih djela smo saznali za jednu glosu u djelu *Mar’ā al-wuṣūl*, kojom je dao svoj komentar na Mula-Husrevovo djelo *Marqā al-wuṣūl ilā ‘ilm al-uṣūl*, koju je naslovio *Ḥaddād al-nuṣūl* (Kovač mačeva).

Ona je nekompletna štampana u Sarajevu.”

Pravilan prijevod ovog pasusa (ne mijenjajući stil prevodioca) glasi:

“Između njegovih djela smo saznali za *Ḥāšiya ‘alā Mir’āt al-uṣūl* (Glosa na djelo *Mir’āt al-uṣūl*), komentar na Mula-Husrevovo djelo *Mirqāt al-wuṣūl ilā ‘ilm al-uṣūl*, koju je naslovio *Ḥidād al-nuṣūl* (Oštrice mačeva).

Ona nije završena. Štampana je u Sarajevu.”

Da ne bi bilo zabune, treba reći da je Muḥammad b. Farāmurz Mulla Husraw autor djela *Mirqāt al-wuṣūl ilā ‘ilm al-uṣūl* o temeljima islamskog prava i autor komentara koji je na to svoje djelo napisao pod naslovom *Mir’āt al-uṣūl* (vidjeti: Gazi Husrev-begova biblioteka, *Katalog arapskih, turskih i*

perzijskih rukopisa, sv. I, str. 123, sv. II, 885), a da je Mustafa Karabeg napisao glosu na taj komentar i nazvao je *Hidād al-nuṣūl*. Djelo nije završeno, ali je ipak štampano. (Vidjeti: Handžić, *Književni rad...*, str. 24-26).

Za Mustafu Bošnjaka koji se spominje među komentatorima *Mesneviye* (str. 295) podatak se nalazi u bilješci u djelu *Osmanlı müellifleri I*, 24, a ne na margini *Sicill-i Osmanî* 24/1.

Predstavljajući djela Nurulaha Munirije prevodilac je naveo da djelo "... *Al-Sab' iyyāt* ... govori o sedam klimatskih zona, s neblagovremenim osvrtom na misticizam, zbog čega su mu prigovorili naprijed spomenuti Lamekani i Aziz Mahmud Hedai." (str. 298). Ovdje su kod prevođenja spojeni podaci o navedenom djelu i autorovom stavu o misticizmu.

Pravilan prijevod ovog dijela teksta glasi: "*Al-Sab' iyyāt* ... govori o sedam klimatskih zona.

On ima negativno mišljenje o misticizmu. O toj temi su s njim vodili prepisku naprijed spomenuti Husejn Lamekani i Aziz Mahmud Hudai."

Za pjesnika Vahdetiju prevodilac kaže da je napisao "jednu pjesmu na tuskom jeziku" (str. 299), a riječ je o njegovoj poeziji na turskom jeziku, jer je poznato da on ima kompletan *Divan* pjesama.

Prema prijevodu, pjesnik Vehbi je napisao "nekoliko sa stanovišta forme zanimljivih pjesama" (str. 299), a ustvari "divne su mu pjesme na turskom jeziku".

Otac Jusrije nije bio "poglavar Anadolije, Mustafa-efendija Kebirija" (str. 300), nego kazasker Anadolije (*sadr-i Anadolu*) Mustafa-efendija Kebirizade".

Na samom kraju autor se poziva na naknadno pronađene podatke o pojedinim Bošnjacima, pripadnicima mevlevijskog reda, u djelu *Safina al-mawlawiyya* čiji je autor Sakib Mustafa-dede iz Bruse (u originalu *al-Brūsawī*), a ne "Sakib Mustafa-dede Bošnjak", kako stoji u prijevodu (str. 301). Jedan od njih, Hajdar-dede Bošnjak Sarajlija, nije bio mevlevijski šejh "u dvjema carskim oblastima" (str. 301), nego "u gradovima Kajserija (Cezareja) i Ruha (arapski naziv za grad Urfa)", a drugi, Sulejman-dede Mostarac, bio je šejh "mevlevijskog hanikaha", a ne "mevlevijske halke" (str. 301), dok je Mahmud-dede Mostarac bio mevlevijski šejh u Varni i Peći (u originalu *Ipek* = Peć), a ne Ajpeku (str. 301).

Na kraju, još jednom treba podvući da je prevođenje Handžićevog *Blistavog dragulja*... zahtjevan i izuzetno koristan prevodilački poduhvat te da su sve ovdje iznesene primjedbe isključivo u funkciji ispravljanja onih grešaka koje mogu izazvati nedoumice kod korištenja podataka iznesenih u prijevodu. Ove ispravke bi trebalo uzeti u obzir kod eventualnog drugog izdanja prijevoda *Izabranih djela* ili samog *Blistavog dragulja*.

Drugo Handžićevo djelo iz oblasti predstavljanja književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima pisano je i objavljeno 1933. godine na bosanskom jeziku, prvo u nekoliko nastavaka u "Glasniku Vrhovnog starješinstva

islamske vjerske zajednice", a zatim kao zasebna knjiga pod naslovom *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*. Objavljivanje ovog djela, ovdje pod prvobitnim naslovom *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju* (str. 308-451) uz prijevod *Blistavog dragulja...* u okviru *Izabranih djela* Mehmeda Handžića omogućit će da se uoče razlike između ova dva djela, budući da su mnogi neupućeni korisnici smatrali da je to jedno djelo pisano u dvije varijante – na arapskom i na bosanskom jeziku. Ne treba izostaviti podatak da je ovo djelo, uz ranije objavljeno djelo Safvet-bega Bašagića *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, bilo osnovni putokaz za sve istraživače naše književne baštine na osnovu kojih su svi oni kasnije proširivali i produbljivali saznanja o jednom dijelu naše prošlosti.

Handžićev rad *Sarajevo u turskoj pjesmi* (str. 452-528) nezaobilazna je literatura svih naučnih radnika i drugih koji su se bavili istraživanjima u oblasti poezije koju su Bošnjaci pisali na turskom jeziku. Rad je bio štampan u nastavcima u *Glasniku IVZ* iz 1943. godine te slijedeće godine preštampan kao zasebno djelo. U uvodu ovog rada dati su osnovni historijski podaci o nastanku Sarajeva te opisi samog grada koje je autor našao u pojedinim izvorima i putopisima. Posebnu njegovu vrijednost čine tekstovi u originalu pronađeni u pojedinim manuskriptima iz raznih rukopisnih zbirki, dok je, pored prijevoda svih pjesama, autor donio i biografiju svakog od autora čije stihove o Sarajevu ovdje navodi.

Daleko bi nas odvelo kad bismo nabrajali sve Handžićeve radove koji su obuhvaćeni u prvoj knjizi njegovih *Izabranih djela*. Ovdje treba samo spomenuti da nekoliko njih predstavlja Handžićevu obradu pojedinih bošnjačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima. U svakom od tih radova dat je historijski okvir u kome određeni autor djeluje, prozni tekst ili stihovi predstavljenog autora sa prijevodom na bosanski, te izvori i literatura kojima se Handžić služio za pisanje rada. Nekoliko posljednjih priloga predstavljaju kratke prikaze i ocjene ili tumačenja iz pojedinih rukopisnih ili štampanih djela, a na kraju je donesena pjesma pod naslovom *Pohvalnica Gazi Husrev-begu* (str. 767-769) u kojoj se Mehmed Handžić pojavljuje i kao pjesnik na arapskom jeziku. Ponesen ličnošću i djelom Gazi Husrev-bega, Handžić u posljednjem stihu kaže:

*Tebi sam, evo, pjesmu-pohvalnicu upravo kazivao –
Ja što sam se, kao nevičan uljez, u svijet pjesme prokrao.*

Originalu pjesme na arapskom jeziku pridodat je i vrlo nadahnuti prepjev Esada Durakovića na bosanski jezik, što se može vidjeti i iz citiranog stiha.

U drugoj knjizi *Izabranih djela* pod zajedničkim naslovom *Teme iz opće i kulturne historije* materijal je raspoređen na dvije unutarnje cjeline: radovi iz opće historije, a zatim oni koji se bave kulturnom historijom. Pošto je građa i u ovakvoj podjeli opet veoma raznovrsna, priređivač je nastojao da i unutar

ove podjele klasificira pojedine tematske blokove koje je zatim rasporedio hronološki. Naravno, svaka podjela ovako brojnih radova i tema, od koje neki mogu, u skladu sa pristupom čitaoca, "naginjati" više jednoj ili drugoj oblasti, uvijek izaziva nedoumice i traži uspostavljanje svog sistema. Ovdje je to izbor urednika i priređivača koji je nastojao da u svom izboru pokuša biti što je moguće manje subjektivan. On sam navodi da su u svakvoj organizaciji građe "genešalne linije povučene sa sigurnošću, a granični slučajevi se ne mogu izbjeći".

Među radovima obuhvaćenim u prvom dijelu ove knjige svakako najvažnije mjesto, a to je vidljivo i izborom tog rada kao prvog u knjizi, pripada Handžićevom radu *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosanskohercegovačkih muslimana* (str. 7-46). Taj rad, pisan na osnovu autoru pristupačnih latinskih i domaćih izvora i do tada objavljene literature, sve do danas ostao je kao inicijalni rad u obradi pitanja širenja islama u Bosni i Hercegovini. Domaći historičari, da spomenemo samo neke: akademici Avdo Sućeska i Nedim Filipović, zatim dr. Adem Handžić, dr. Hazim Šabanović, dr. Ahmed Aličić, dr. Behija Zlatar i mnogi drugi koji su se bavili ovim pitanjem, obavezno su, i u bilješkama u svojim radovima i u literaturi koju su koristili, navodili rezultate do kojih je došao Mehmed Handžić u ovom radu.

Od ovih radova još ćemo spomenuti samo jedan koji obimom nije velik, ali je sadržajem veoma bogat i zanimljiv. Pod naslovom *Dva važna izvora za historiju Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanlijskog gospodstva* (str. 47-54) govori se o sadržaju djela *Tarih-i Bosna* Saliha Sidkija Hadžihusejnovića Muvekkita, te *Hronici* Muhameda Enverije Kadića. Ako se vratimo u vrijeme nastanka ovog rada, tek tada možemo sagledati kako je Mehmed Handžić znao cijieniti vrijednosti koje ova dva izvora pružaju za historiju i kulturnu historiju Bosne. Sretna je okolnost da je Muvekkitova *Historija Bosne* nedavno objavljena u prijevodu sa osmansko-tuskog na bosanski jezik i time postala pristupačna širokom krugu korisnika (Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 1-2. Prevodioci Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako. El-Kalem, Sarajevo 1999.), dok je obimni materijal Kadićeve *Hronike* u 28 svezaka još uvijek samo djelimično predstavljen naučnoj javnosti kroz pojedinačne radove. I danas je aktuelna završna rečenica iz ovog Handžićevog rada iz 1938. godine: "Kadića djelo je poslužilo kao izvor mnogim našim piscima, koji su pisali o pitanjima koja zacijecaju u povijest Bosne i Hercegovine" (str. 54).

Još su mnogi Handžićevi radovi objavljeni u ovom dijelu koje obuhvata "opće teme", ali bi tražilo mnogo prostora da se samo i pobroje. I u drugom dijelu ove knjige, među radovima koji su posvećeni kulturnoj historiji, ovdje ćemo spomenuti samo Handžićeve kraće priloge o nekim od vrijednih rukopisa iz Karadžebegove džamije u Mostaru i rukopisima koji su se čuvali u (tada) Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, mada ima još zanimljivih tekstova koji se odnose na ovu problematiku.

Iznoseći svoja zapažanja o rukopisima za koje nije ranije znao a našao ih je u Mostaru, autor ih je o razdvojio na djela čiji su autori Bošnjaci i Hercegovci, djela koja su oni prepisali te rukopise koji su "tuđi, ali ipak zaslužuju spomena" (str. 206). Kasniji obrađivači ovih rukopisa imali su važne i provjerene podatke koje su mogli koristiti. Dajući kratak pregled sadržaja Zagrebačke zbirke, autor se poziva na riječi dr. Alekseja Olesnickog, u to vrijeme referenta za orijentalne rukopise u Jugoslavenskoj akademiji, koji mu je u razgovoru rekao "da on u prostranoj turskoj imperiji ne zna pokrajine koja je više islamskoj književnosti dala od male Bosne i Hercegovine" (str. 213).

Iz ovog dijela potrebno je izdvojiti svakako i prilog pod naslovom *Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu* (str. 226-251) koji nudi mnogo više podataka nego što se iz samog naslova može zaključiti. Naime, iako je Gazi Husrev-begova medresa i njen značaj kao obrazovne institucije osnovna tema ovog rada, ipak je vrijedno napomenuti da je u njemu dat i pregled "mjesta u Bosni i Hercegovini u kojima su medrese bile... i po koliko je u kojem mjestu medresa bilo" (str. 237), a na osnovu podataka do kojih je on u to vrijeme mogao doći. Tako je ovdje nabrojano jedanaest medresa u Sarajevu, osam u Mostaru, šest u Foči, po tri u Travniku, Banjoj Luci i Zvorniku itd. Posebno su navedeni gradovi koji su ranije ulazili u sastav Bosne (Užice, Novi Pazar, Prijepolje, Pljevlja, Bijelo Polje) sa popisom medresa koje su postojale u tim gradovima.

I neki drugi prilozi, kao što su oni o mektebima, pojedinim džamijama, istaknutim ličnostima i njihovom radu u djelokrugu svog zanimanja i ostali koji su sakupljeni u ovoj knjizi – svi oni predstavljaju viđenje ovog neumornog istraživača i prosvjetitelja.

Treća knjiga, pod zajedničkim naslovom *Islamske teme*, već po samom naslovu upućuje na sadržaj koji je njome obuhvaćen. Prvi i najobimniji prilog u ovoj knjizi je *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku* (str. 5-133) koji može poslužiti kao "najnužnija predsprema", kako to sam pisac kaže, za one koji se žele baviti proučavanjem ove dvije "bez sumnje najvažnije islamske vjerske nauke" (str. 5). Prilog je podijeljen na dva dijela, od kojih je prvi posvećen osnovama nauke o Kur'anu (kiraet, tedžvid, tefsir), a drugi govori o hadisu kao korpusu islamske tradicije, te najpoznatijim zbirkama i prenosiocima hadisa. Posebnu vrijednost ovom radu daje njegova utemeljenost na klasičnim djelima iz oblasti tefsira i hadisa.

I ostalih osamnaest priloga u ovoj knjizi vezani su za razna islamska pitanja, mišljenja, tumačenja i sl., na koja je Mehmed Handžić ukazivao kroz svoje mnogobrojne radove.

Iako je naprijed rečeno da su *Izabrana djela* Mehmeda Handžića podijeljena tako da je prve tri knjige uredio i priredio Esad Duraković a druge tri Enes Karić, ipak se njihovi sadržaji povremeno isprepliću i dopunjuju.

Na početku četvrte knjige priređivač Enes Karić je svoj uvodni tekst pod naslovom *Širina Handžićeva djela* (str. 5-44) posvetio ličnosti Mehmeda Handžića kao predstavnika bošnjačke uleme u prvoj polovici 20. stoljeća. Ovu "bosansku i bošnjačku intelektualnu ulemansku figuru", njegovo "intektualno značenje i zračenje", Karić ocjenjuje jedinstvenim u ovom vremenu i prostoru, "imajući u vidu nevjerojatno široke i zapanjujuće razuđene horizonte Handžićeva djela i interesiranje koji se ogledaju u, za njegova života, objavljenim knjigama, zatim raspravama, studijama, člancima, analizama, prijevodima, vazovima i esejima u periodici, te napose uzimajući u obzir grandiozan rukopisni materijal na arapskom i bosanskom" (str. 6). Svoje ocjene potkrepljuje i citatima iz tekstova u kojima su neki od Handžićevih savremenika iznijeli svoje mišljenje o ovom alimu i njegovom ukupnom radu. Ukazujući na izvore koji su oblikovali Handžićevo mišljenje, priređivač navodi autore i djela iz kojih je on crpio podatke za svoje radove, prvenstveno iz oblasti tefsira i hadisa kao temeljnih islamskih nauka.

Četvrta knjiga *Izabranih djela*, naslovljena sa *Tefsirske i hadiske rasprave* najbolje pokazuje da se svaka knjiga ipak donekle naslanja na prethodnu i da se one ne mogu potpuno odijeliti (podsjecamo da je u trećoj knjizi objavljen *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*). U njoj su predstavljeni Handžićevi komentari kur'anskih sura *el-Bekare* (str. 45-146) i *en-Nisa'* (str. 147-251), te veći broj hadisa, od kojih su neki doneseni u arapskom originalu, prijevodu na bosanski i uz tumačenje, dok su neki samo nabrojani.

Pod zajedničkim naslovom *Studije iz šerijatskog prava* u petoj knjizi je objavljen veoma obiman broj pojedinačnih tekstova koji se svojim sadržajem svrstavaju u probleme postavljanja i rješavanja raznovrsnih šerijatskopравnih pitanja. Ova knjiga sadrži čak 56 naslova, a svaki od njih posvećen je jednom od pitanja koje se svakodnevno susreću u primjeni šerijatskopравnih propisa. Mehmed Handžić se u svim ovim tekstovima pokazuje kao prosvjetitelj, ponekad kao reformator, ali uvijek u službi potrebe objašnjenja određenih pitanja koja se postavljaju u oblasti šerijatskog prava, da nabrojimo samo neka: islamsko vjerovanje, namaz, post, sadaka, brak, odgoj djece, trgovina, kamata, hazardne igre, alkohol itd. Pojedini od ovih priloga ustvari su odgovori na konkretno postavljena pitanja ili predavanja koja su održana u određenim prilikama. Zajednički motiv većine ovdje objavljenih tekstova je primjena određenih vjerskih propisa u svakodnevnom životu, dok je nekoliko njih posvećeno izučavanju pojedinih pitanja, kao što su, naprimjer, tekstovi *Islam kao izrazita monoteistička vjera* (str. 5-126), *Šerijatsko javno pravo* (str. 457-498). Posljednji tekst u ovoj knjizi predstavlja nedovršenu Handžićevu studiju *Predavanja iz usuli fikha* (str. 499-602).

U posljednjoj od šest knjiga *Izabranih djela* sakupljeni su prilozi koji nisu obuhvaćeni prethodnim okvirnim cjelinama, a objavljeni su pod zajedničkim, općim naslovom *Eseji, rasprave, članci*. Oni predstavljaju zbirku raznovrsnih tekstova koje je Mehmed Handžić pripremao kao pojedina predavanja, prigodne govore, članke za časopis Udruženja ilmije *El-Hidaje* u kojem je bio veoma aktivan kao saradnik i jedno vrijeme urednik, te za neke druge prilike. U ovoj knjizi ima i nekoliko tekstova posvećenih pojedinim ličnostima iz historije islama, a u kojima su navedene pojedine specifičnosti vezane za te ličnosti i njihov karakter, sve u svrhu upoznavanja čitaoca sa nekim zanimljivim događajima iz daleke prošlosti. Nekoliko tekstova posvećeno je Univerzitetu al-Azhar, njegovom historijatu, izgledu, te načinu i programu studija. Posljednje djelo Mehmeda Handžića koje se objavljuje u ovoj knjizi je pisano za potrebe nastave i objavljeno 1934. godine kao školski udžbenik, pod naslovom *Ilmul-kelam – Udžbenik islamske vjeronauke za VIII razred srednjih škola* (str 334-434).

Na samom kraju ove, posljednje knjige *Izabranih djela* daje se veoma iscrpna *Bibliografija radova Mehmeda Handžića* (str. 435-462). Esad Duraković, autor ove bibliografije, pregledao je i uporedio do sada objavljene bibliografije radova ovog autora, uglavnom iz pera predanog bibliografa hafiz Mahmuta Traljića, kao i jedan rad iz časopisa *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* koji je posvećen Handžićevim rukopisima u ovoj biblioteci. Nakon neposrednog uvida u Handžićevu zaostavštinu te unošenja izvjesnih ispravki i dopuna, sada ova *Bibliografija* sadrži 345 bibliografskih jedinica raspoređenih hronološki i na kraju izdvojen popis 15 neobjavljenih radova Mehmeda Handžića od kojih pet radova u rukopisu sada se po prvi put evidentira u Handžićevom stvaralaštvu.

I na kraju, treba napomenuti da svaka od šest knjiga *Izabranih djela* ima na kraju *Index* koji obuhvata imena ličnosti koje se spominju u pojedinim prilogima u svakoj knjizi. Ovi indeksi omogućavaju čitaocu lakše korišćenje i eventualno upoređivanje podataka iz različitih tekstova jedne knjige, kao i iz različitih knjiga.

Kada se na jednom mjestu sakupi i napravi izbor djela jednog autora kao što je bio Mehmed Handžić, tek tada postajemo svjesniji vrijednosti ovog autora i njegovog opusa. Razlike u obimu, karakteru i pristupu obrađenim temama samo su još jedan pokazatelj svestranosti njegovih interesovanja. I kao što jedan od priređivača *Izabranih djela* kaže: "Čini se da je posebno važno ovo izvođenje Handžića u širu javnost, pri čemu treba – obrazloženim i utemeljenim izborom kao valorizacijom – zaštititi njegov prosvjetiteljski i spisateljski autoritet" (Knj. I, str. 31). Knjige koje su pred nama sigurno će postići zadati cilj.